

2. *BD* – Bede’s Ecclesiastical History of the English People // Древнеанглийский язык / Л. С. Алексеева. – М. : Высшая школа, 1964. – P. 14–19.
3. *Beo* – Beowulf [Електронний ресурс]. – Режим доступу до тексту : <http://www8.georgetown.edu/departments/medieval/labyrinth/library/oe/texts/a4.1.html>
4. *Gen A* – Genesis A in Thwartes Neptateuch.
5. *AO* – King’s Ælfred’s Orosius // Древнеанглийский язык / Л. С. Алексеева. – М. : Высшая школа, 1964. – P. 19–23.
6. *Ps* – Psalms [Електронний ресурс]. – Режим доступу до тексту : <http://www8.georgetown.edu/departments/medieval/labyrinth/library/oe/texts/a5.html>
7. *SL* – Sermo Lupi ad Anglos // Древнеанглийский язык / Л. С. Алексеева. – М. : Высшая школа, 1964. – P. 41–47.

УДК 811.111' 373

Д. В. Гайданка,

Ужгородський національний університет, м. Ужгород

СТАТУС ОКАЗИОНАЛЬНИХ УТВОРЕНЬ У СИСТЕМІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена статусу окказіоналізмів як нестандартних новотворів у лексичній системі сучасної англійської мови. Розглядаються найновіші тенденції до вивчення окказіональних утворень у ракурсі сучасних лінгвістичних парадигм. Робиться спроба систематизувати існуючі дефініції даного мовного явища та типологізувати їх у контексті існуючих мовних опозицій з метою визначити статус окказіоналізмів в англійській мовній системі.

Ключові слова: окказіоналізм, потенціалізм, норма, окказіональне словотворення, ономасіологічна теорія окказіональності.

СТАТУС ОККАЗИОНАЛЬНЫХ ЕДИНИЦ В СИСТЕМЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена исследованию статуса окказиональных образований в лексической системе современного английского языка. Рассматриваются новейшие тенденции изучения окказионализмов в рамках современных лингвистических парадигм. Осуществляется попытка систематизировать существующие дефиниции данного языкового явления и типологизировать их в контексте общепринятых языковых оппозиций с целью определить статус окказионализмов в английской лексической системе.

Ключевые слова: окказионализм, потенциализм, норма, окказиональное словообразование, ономасиологическая теория окказиональности.

THE STATUS OF NONCE-FORMATIONS IN THE SYSTEM OF THE ENGLISH LANGUAGE

The article is devoted to the status of nonce-formations in the lexical system of the English language. There have been elucidated contemporary approaches to nonce word-formation research in the light of modern linguistic paradigms. The author has made an attempt to systematize as well as classify the existing definitions in the context of generally accepted language oppositions. Presently, there have been two main approaches to nonce-words comprehension. The proponents of the postsoviet one divide nonce words into 3 groups, separating potential words that do not violate rules, but are unexpected. According to the second approach all nonce-words are divided into 3 categories, depending on the degree of comprehensibility beyond the original context. Regarding the status of nonce-formations, the onomasiological theory of P. Stekauer testifies their rightful position in the lexicon as they serve the communicative needs of the society similarly to the neologisms proper. Thus merely the speech community is entitled to accept or eliminate such lexical units. Occasionality can be considered the first stage of any unit of the lexicon, which, having passed the barrier of nonce word-formation becomes a legitimate part of the English vocabulary.

Key-words: nonce formation, potential formation, norm, nonce word-building, onomasiological theory of nonce word-formation.

Вивчення окказіональних одиниць у вітчизняному та російському мовознавстві останнім часом знаходиться у центрі уваги дослідників, хоча у 50-х – 60-х роках минулого століття індивідуально-авторське словотворення досліджувалося досить активно. Найбільший внесок у аналіз індивідуально-авторської словотворчої діяльності на теренах пострадянського простору зробили Н. Фельдман, Е. Ханпіра, О. Земська, Н. Шанський, В. Лопатін, О. Ликов, Р. Намітокова. Величезний вплив на розвиток окказіоналістики здійснили О. Габінська, Н. Ільцова, А. Ахманова, чий науковий доробок аналізується та доповнюється і на сучасному етапі.

Більшість вищезазначених лінгвістів вивчали окказіоналізми переважно з точки зору словотвірних способів та процесів, однак такий підхід не давав вичерпної відповіді на те, як і з якою метою вони вживаються. Тому у період сьогодення різні аспекти окказіонального словотворення привернули увагу Ж. Колоїз, Е. Карпіловської, О. Турчак, В. Церули, Н. Молочої, Д. Гугунаві, О. Стишова, О. Ребрія, Ю. Зацного, а саме: лексикологічний, соціолінгвістичний, ономасіологічний, перекладний, лексикографічний, тощо. У західному мовознавстві окказіональне словотворення було об'єктом вивчення Л. Бауер, К. Бузашіової, П. Гогенхауса, П. Штекауера, К. Векенмана, Л. Ліпки. Проте активні процеси появи нових слів вимагають різноаспектного дослідження, зумовленого амбівалентністю нових лексичних одиниць. З метою збагнути їх природу та виділити відмінні та спільні риси, необхідно розглянути весь термінологічний спектр на позначення нових слів. Загалом, лінгвісти послуговуються термінами «**неологізм**» (новотвір, інновація, інноваційна одиниця), «**окказіоналізм**» (окказіональне утворення, окказіональне слово, індивідуальне утворення), «**потенціалізм**» (потенційне слово, потенційна одиниця). Проте співвіднесеність цих термінів, як і статус окказіоналізму у лексичній системі англійської мови є надзвичайно суперечливими питаннями, що і зумовлює перспективу подальших досліджень.

Дослідження нових лексичних одиниць переважно базується на двох опозиціях: «мова – мовлення» та «зузальність-окказіональність». На сучасному етапі окказіоналізми також розглядають з позицій авторства: письменницькі та спонтанно-розмовні (неписьменницькі) [14]. На основі комплексних досліджень виділяють 2 основні підходи до їх вивчення:

1) у фокусі якого структурна відповідність/невідповідність нормам словотворення (Г. Винокур, О. Ликов, О. Чиркова, Е. Ханпіра, О. Флоря), протиставляє потенціалізми та окказіоналізми;

2) позиціонує потенціалізми як різновид окказіональних одиниць (П. Штекауер, П. Гогенгаус, К. Бузашіова, О. Мартінцова, О. Абинська, Н. Бабенко, В. Лопатін, Е. Карпіловська, К. Дюкар).

У рамках першого усі новотвори поділяють на неологізми, окказіоналізми та потенціалізми (напівокказіональні одиниці). Термін «потенціалізм» вперше вжив Г. Винокур [Цит. за: 3, с. 10]. Постулюючи даний підхід, потенційні слова відповідають словотвірній нормі, але є аномальними з погляду лексичної норми [5].

Проте більшість науковців погоджуються, що диференціація на потенціалізми та okazіоналізми не має практичного застосування. Габинська, наприклад, зазначає, що у випадку існування лише теоретичної можливості виникнення нової лексичної одиниці самого слова відповідно не існує [2, с. 35], тож доцільніше класифікувати такі утворення на одиниці, утворені за продуктивними та непродуктивними (оказіональними) моделями. Тому пропоненти другого підходу розглядають потенціалізми як різновид okazіональних утворень. Диференціюють 3 рівні okazіоналізмів: 1) okazіоналізми 1-го ступеня утворені за вимогами нормативного словотвору, співвідносяться з потенціалізмами; 2) okazіоналізми 2-го ступеня (порушують норми, але без утруднення інтерпретації); 3) okazіоналізми 3-го ступеня (інтерпретація поза контекстом неможлива) [1, с. 16]. П. Штекауер стверджує, що оскільки кожен називний акт відповідає конкретній потребі, стає неважливим з якою метою така одиниця була утворена, адже усі слова входять до лексичної системи, і тільки мовна спільнота може вирішити їх подальшу долю [21, с. 101].

Таким чином, порушення норми словотворення призводить до появи нестандартної одиниці – okazіоналізма. Насамперед, слід звернутися до визначення терміну «оказіоналізм». Дане поняття бере початок від латинського *occasio* – випадок. Концепт okazіонального був уперше згаданий німецьким мовознавцем Г. Паулем у 1880 р. [13, с. 299]. Прикметник «оказіональний» був вперше вжитий Р. Шор у праці «Мова та суспільство» у 30-х роках ХХ століття [17, с. 2], проте у якості лінгвістичного терміну він був уведений у вжиток Н.Фельдман у 1957 році [12, с. 8]. Наразі найбільш прийнятними вважають терміни «оказіоналізм» та «оказіональне слово/одиниця». Зарубіжні лінгвісти послуговуються терміном «*nonce words / words for the occasion*», вперше введеним в обіг у 1884 р. одним із редакторів *New English Dictionary* Дж. Мюрреєм для позначення «новотвору, який виник виключно для конкретної ситуації» [22].

На нашу думку, одну з найвизначніших дефініцій терміну запропонувала О.Турчак: okazіоналізми – це «незвичні, експресивно забарвлені слова чи стійкі сполучення слів (нові за значенням і формою, або тільки за значенням/формою), які по-новому, оригінально називають предмети і явища, утворені з порушенням законів деривації, існують лише в контексті, у якому виникли, мають свого автора й характеризуються... одноразовістю й нерегулярністю використання...» [12, с. 7].

У 1976 р. О. Ликов запропонував перелік критеріїв okazіональності: 1) належність до мовлення, а не мови; невідтворюваність; 2) ненормативність або вмотивована неправильність; 3) функціональна одноразовість; 4) індивідуальна приналежність; 5) експресивність; 6) номінативна факультативність [9, с. 11]; синхронно-діахронна дифузність (О. Ликов зауважує, що okazіоналізми не є новими словами через відсутність здатності «старіти») [8, с. 43].

Славісти К. Бузашшова та О. Мартінцова трактують okazіоналізм як «нестандартне творення слів з погляду словотвірної норми та творення лексики, неуживаної чи неусталеної в системі мови», таким чином, дослідниці доповнюють сосюривську дихотомію мова – мовлення перехідною позицією «норма» [16, р. 262–263].

П. Гогенгаус створив власну теорію okazіоналізмів, які він називає «ad-hoc утвореннями» [19, р. 238]. Дослідник стверджує, що «приналежність новотворених лексичних одиниць до okazіоналізмів визначається «ступенем okazіональності» [19, р. 6], який можливо виміряти на основі певних критеріїв та типових характеристик:

– унікальність (неможливо перевірити частоту вживання новотворів у всіх можливих контекстах, отже okazіоналізмом може вважатися одиниця, відсутня у ментальному лексиконі мовця/слухача) [19, р. 14];

– ситуаційна та контекстуальна залежність (можливість інтерпретації okazіоналізму поза контекстом залежить від до-свідно-світоглядних характеристик особи, рівня фонових знань) [19, р. 29];

– відхилення від існуючих словотвірних норм;

– відсутність у лексиконі (виключно з позиції синхронії) [19, р. 51].

На відміну від П.Гогенгауса, П.Штекауер розглядає okazіоналізми крізь призму діахронної точки зору у рамках власної ономазіологічної теорії, вважаючи їх ««називними одиницями», які представляють певний етап від зародження слова до його широкого використання» [21, р. 99]. На його думку, особливості okazіоналізмів полягають у наступному:

– так як okazіоналізми утворюються на вимогу мовної спільноти, від неї залежить, чи інтегруються вони у центр, чи залишаться на периферії [21, р. 110];

– незвичність okazіональних утворень пояснюється співвідношенням між мовою та екстралінгвістичною реальністю, а також взаємозв'язком між мовою та мовною спільнотою [21, р. 99].

Ономазіологічна модель дослідника виглядає наступним чином: «На ономазіологічному рівні одна з сем виконує функцію ономазіологічної основи (ОО), що позначає загальний клас, до якого належить об'єкт номінації, а інші семи є ономазіологічними маркерами (ОМ), що конкретизують ОО» [20, р. 338]. Сукупність ОО та ОМ і складає ономазіологічну структуру. Теорія okazіоналізмів П. Штекауера підкреслює нерозривну єдність словотворчого та лексичного компонентів, але незалежно від синтаксичного.

На думку Ж. Колоїз, okazіональність можна вважати первинною стадією будь-якого неологізму, який поступово виходить за межі конкретної ситуації до узусного вживання. За сприятливих умов (Ж. Колоїз називає їх «подоланням межі пасивності») неологізм переходить до пласту загальноновживаної лексики. Так, сам розвиток мовної системи детермінується процесом переходу okazіональності в узусність [6, с. 80].

Є.Карпіловська виділяє 3 основних правила творення okazіоналізмів:

1) порушення нормативної когнітивної структури з оцінно-експресивною конотацією;

2) порушення нормативної ономазіологічної структури;

3) порушення словотвірного зразка, спричинені «змiнами в мовних смаках та новими тенденціями розвитку лексики»: вкладанням нового жартівливого змісту в уже наявну словотвірну структуру, чи-то використанням нового формального засобу для вже існуючого змісту [3].

Як зазначає Ж.Колоїз, okazіональна деривація виконує дві основні функції: номінативну (для позначення реалій/іреалій навколишнього світу) та комунікативну (обслуговує конкретні комунікативні акти). Водночас науковець виділяє наступні типи okazіоналізмів:

– лексичні: антропоніми, персоніми, флоризми, зооніми, натурфактоніми, артефактоніми, ідеоніми, вербоніми, і т.д.;

– морфологічні (передбачають випадкові граматичні модифікації);

– фраземні, представлені субституцією, експлікацією, контамінацією та еліптизацією значення;

– синтаксичні (внутрішньо-реченнєві/сполученнєві перетворення із послабленими синтаксичними зв'язками;

– семантичні [6; 7].

У працях Н. Молодчої семантичні okazіоналізми зазнають подальшої класифікації, так як представлені метафоричною антономазією, метонімічною антономазією, метафоричним та метонімічним перенесенням [23, с. 11]. Варто зазначити, що лексичні та семантичні okazіоналізми є переважно однокомпонентними, тоді як «оказіональні фраземи є надслівними... і продукуються внаслідок синтаксико-фразеологічних процесів» [5, с. 110].

А. Флорія пропонує наступну класифікацію нових лексичних одиниць на основі індивідуально-авторського словотворення та поширеної трихотомії неологізм – потенціалізм – okazіоналізм:

- 1) **власне потенціалізми** (утворюються за словотвірними моделями, не фіксовані у словниках, але легко відтворювані);
- 2) **потенційні слова, що мають номінальних авторів** (не вживаються автором, але асоціюються з його твором);
- 3) **авторські неологізми** («відповідають реаліям певної епохи», створюються за продуктивними моделями, але введені у вжиток не мас-медіа, а письменниками);
- 4) **авторські новотвори** (вигадані авторами для конкретного контексту, легко входять до лексику, не протирічать системі та здебільшого є оригінальними синонімами уже існуючих слів);
- 5) **системні okazіоналізми** (результат каламбурного та зворотнього словотвору);
- 6) **власне okazіоналізми** (створені письменниками для конкретного випадку за непродуктивними моделями, малопередбачувані, існують виключно у даному контексті, їх денотати не приймаються лексиконом, бо знаходяться поза часовими рамками. У їх структурі переважають образотворчість та експресія);
- 7) **«зарозумні» лексеми та квазі-лексеми** («володіють виключно мовним буттям, без жодних реальних денотатів») [14, с. 6–8].

О. Ребрій зауважує, що для тлумачення таких одиниць слід насамперед враховувати їх тісний зв'язок із контекстом, велике прагматичне навантаження через ускладнення структури та необхідність залучення фонових знань для їх розуміння [11, с. 180]. Натомість Ю. Зацний уважає, що «незвичність okazіоналізмів надає змогу зарахувати їх до найбільш конотаційно-забарвлених, адже вони є «інтелектуально-мовною грою» і у розраховані на інтелектуальну еліту суспільства [4].

Отже, okazіоналізми є нерегулярними і нестандартними новотворами, утворені з порушеннями словотвірної норми, які повністю залежать від індивідуальної креативності і здебільшого передбачають вмилу ігрову маніпуляцію узуальним мовним матеріалом, надають оцінне значення та підсилену експресію явищам дійсності, часто мають не понятєвий, а сенсорно-емотивний зміст. У системі англійської мови okazіональні одиниці мають перехідну позицію між авторськими неологізмами та власне неологізмами, адже згідно з західними класифікаціями, за лексикалізацію новотвору відповідальні мовні спільноти, а okazіональні одиниці обслуговують конкретні комунікативні акти на вимогу спільноти. З цієї причини нерационально стверджувати, що okazіоналізми є існують виключно в первинному контексті, у якому виникли.

Література:

1. Бабенко Н. Г. Okказиональное в художественном тексте. Структурно-семантический анализ: Учебное пособие / Н. Г. Бабенко. – Калининград : Изд-во КГУ, 1997. – 84 с.
2. Габинская О. А. Типология причин словотворчества / О. А. Габинская. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1981. – 153 с.
3. Дюкар К. В. Інноваційні одиниці: okazіоналізми чи потенціалізми? / К. В. Дюкар // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Філологія. – 2012. – № 1014. – Вип. 65. – С. 10–15.
4. Зацний Ю. А. Неологізми англійської мови 80–90-х років ХХ століття / Ю. А. Зацний. – Запоріжжя : РА «Тандем-У», 1997. – 396 с.
5. Карпіловська Є. А. Неузуальне словотворення: правила «гри без правил» / Є. А. Карпіловська // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Філологія. – 2005. – Т. 8. – № 1. – С. 106–117.
6. Колоїз Ж. В. До питання про диференціацію основних понять неології / Ж. В. Колоїз // Вісник Запорізького ун-ту. Серія: Філологічні науки. – 2002. – № 3. – С. 78–83.
7. Колоїз Ж. В. Okказиональна деривація: теоретичний та функціонально-прагматичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ж. В. Колоїз ; НАН України. Ін-т укр. мови. – К., 2007. – 36 с.
8. Лыков А. Г. Можно ли окказиональное слово назвать неологизмом? / А. Г. Лыков // Русский язык в школе. – 1972. – № 2. – С. 85–89.
9. Лыков А. Г. Современная русская лексикология (русское окказиональное слово) / А. Г. Лыков. – М. : Высшая школа, 1976. – 118 с.
10. Молодча Н. С. Семантичні okazіоналізми в сучасному англійському дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н. С. Молодча ; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2011. – 23 с.
11. Ребрій О. В. Переклад okazіоналізмів як лінгвістична проблема / О. В. Ребрій, А. О. Шураєв // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2006. – № 741. – С. 179–183.
12. Турчак О. М. Okказионалізми в мові української преси 90-х років ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. М. Турчак. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.
13. Турчак О. М. Поняття «okказионалізм» у мовознавчій літературі та його мовленнєва реалізація в українських періодичних виданнях кінця ХХ століття / О. М. Турчак // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Філологічні науки. – 2013. – № 2(6) – С. 299–305.
14. Флорія А. В. К вопросам о русской неологии [Електронне видання] / А. В. Флорія // Вестник ОГУ. – 2000. – № 2. – С. 4–8. – Режим доступу : http://vestnik.osu.ru/2000_2/0.pdf.
15. Чиркова Е. К. О критериях отграничения окказиональных слов от новых слов литературного языка / Е. К. Чиркова. Современная русская лексикология. – Л. : Наука, 1975. – С. 91–101.
16. Buzassyova K. Neuzualni slovtvorba v zapadoslovanskykh jazycich / K. Buzassyova, O. Martincova // Slowotworstwo/Nominacja / Red. nauk. I. Ohnheiser. – Innsbruck-Opole : Uniwers. Innsbruck ; Uniw. Opolski, 2003. – S. 262–275.
17. Cerula V. Проблематика okazіонального слова [Електронний ресурс] / Viktor Cerula // Jazyk a kultura. – Presov, 2010. – No 4. – Режим доступу : http://ff.unipo.sk/jak/4_2010/cerula.pdf.
18. English Word-Formation. A History of Research (1960–1995) / Ed. By Pavol Stekauer. – Tubingen: Gunter Narr, 2000. – 495 p.
19. Hohenhaus P. Ad-hoc-Wortbildung: Terminologie, Typologie und Theorie kreativer Wortbildung im Englischen / Peter Hohenhaus. – Frankfurt am Main : Lang, 1996 – 505 s.
20. Stekauer P. Beheading the Word? Please, Stop the Execution // Pavol Stekauer // Folia Linguistica XXXIV/3–4. – Berlin : Mouton de Gruyter, 2000. – P. 333–355.
21. Stekauer P. On the Theory of Neologisms and Nonce-formations / Pavol Stekauer // Australian Journal of Linguistics. – 2002. – Vol. 22. – No. 1. – P. 97–112.
22. OED: Oxford English Dictionary [Електронний ресурс] // The definitive record of the English language. – Режим доступу : <http://www.oed.com/>.